

Зміст

Частина I	ТОРТУРИ	7
РОЗДІЛ 1	Тіло засуджених	9
РОЗДІЛ 2	Пишнота тортур	47
Частина II	ПОКАРАННЯ	97
РОЗДІЛ 1	Генералізація покарань	99
РОЗДІЛ 2	М'якість покарань	143
Частина III	ДИСЦИПЛІНА	183
РОЗДІЛ 1	Покірливі тіла	185
Мистецтво розподілу		193
Контроль за діяльністю		204
Організація формувань		213
Композиція сил		222
РОЗДІЛ 2	Засоби доброї муштри	233
Ієрархічний нагляд		234
Нормалізаційна санкція		243
Екзамен		276
РОЗДІЛ 3	Паноптизм	291
Частина IV	В'ЯЗНИЦЯ	335
РОЗДІЛ 1	Інституції завершені та суворі	337
РОЗДІЛ 2	Беззаконня та злочинність	375
РОЗДІЛ 3	Тюремна система	429

Розділ 1

Тіло засуджених

2 березня 1757 р. Дам'єна засудили до «прилюдного каяття перед головною брамою Паризької церкви». Туди його мали «привезти на возі голого, в самій сорочці, з запаленою двофунтовою свічкою в руках», а потім «на тому самому возі перевезти на Гревський майдан і на спорудженому там ешафоті виривати щипцями шматки тіла з грудей, рук, стегон і литок; його праву руку з ножем, котрим він заподіяв батьковбивство, спалити в сірчаному полум'ї, а на місця, де вирвано шматки плоті, лити розтоплений свинець, киплячу олію, гарячу смолу, розплавлений віск та сірку; потому його тіло розпростерти й розчленувати чотирма кіньми, кінцівки й тіло спалити, обернути на попіл і розвіяти той попіл за вітром»¹.

«Нарешті його розпростерли», — писала *Gazette d'Amsterdam*². Ця остання процедура тривала дуже довго, бо запряжені коні були непривчені тягнути; тож замість чотирьох довелося запрягти аж шістьох, але й цього не вистачило, відчленовуючи стегна, довелося перерізати бідоласі сухожилля й розрубати суглоби...

Запевняють, ніби з Дам'єнових вуст, дарма що він завжди страшенно любляв лайку, не вихопилося жодного

Pièces originales et procédures du procès fait à Robert-François Damiens, 1757, t. III, p. 372–374.

Gazette d'Amsterdam, 1 квітня 1757 р.

прокльону, тільки неслівські муки змусили його моторошно зойкати, й він часто приказував: «Господи, зжался наді мною. Ісусе, допоможи мені». Глядачі були дуже вражені ревністю панотця з церкви св. Павла, що, попри свої похилі літа, не проминув жодної нагоди потішити страдника.

А ось що писав жандарм Бутон: «Сірку підпалили, але вогонь був такий слабенький, що шкіра на тильному боці долоні лише трохи попеклася. Тоді кат, закасавши рукави вище ліктів, узяв зумисне наготовані залізні щипці завдовжки півтора фута і виривав йому шматки м'яса спершу з правої литки, потім із стегна й правої руки нижче плеча спереду і ззаду, згодом із грудей. Кат, дарма що кремезний і дужий, докладав чималих зусиль, аби вирвати шматки плоті, і мусив хапати їх щипцями двічі або тричі з одного боку та скручувати, тож, коли нарешті виривав, на кожному місці утворювалась рана завбільшки з шестиліврову монету.

Після катувань щипцями Дам'єн, що дуже кричав, але не лаявся, підвів голову і оглянув себе; той самий кат залізною ложкою зачерпнув з казана киплячу суміш і щедро поливав кожну рану. Згодом тонким мотуззям прив'язали до коней линви, а потім отак запряжених коней прив'язали до кожної кінцівки — до рук і до ніг.

Пан Лабретон, секретар, не раз підходив до страдника, запитуючи, чи той не хоче чогось сказати. Дам'єн відповідав, що ні, а на кожен заподіяний йому біль кричав так, як, напевне, кричали б засуджені на довічні муки, і приказував: „Прости мені, Боже! Прости, Господи!“ Попри всі свої муки, катований уряди-годи підводив голову й пильно оглядав своє тіло. Линви, що їх, прив'язуючи, вкрай туго затягли, завдавали йому несласанних мук. Знову підступив пан Лабретон і запитав, чи Дам'єн не хоче чогось сказати, той відповів, що ні. До нього не раз підходили сповідники

й довго щось говорили, засуджений охоче цілував піднесене розп'яття, випинав губи й неодмінно проказував: „Прости мені, Господи!“

Коні шарпнули, кожен кінь тягнув за одну випростану кінцівку, кожного поганяв кат. Минуло чверть години, жодного успіху. Зрештою, після багатьох невдалих спроб, коней, прив'язаних до стегон, стали розвертати то до однієї, то до другої руки, і через те руки зламались у суглобах. Коні раз у раз шарпали і тягли, але марно. Засуджений підводив голову й оглядав себе. Кати були змушені припрягти ще двох коней — попереду тих, що тягли за стегна, — тож загалом тепер стало шестеро коней. І знову невдача.

Нарешті кат Самсон сказав панові Лабретонові, що нема ані способу, ані надії дійти таким чином кінця, і попросив його поспитати в панів з муніципалітету, чи вони дозволять розрубати засудженого. Пан Лабретон, повернувшись із міста, звелів удатись до нових спроб, що й було зроблено, проте коні ставали дибки, а один кінь, прив'язаний до стегна, упав на бруківку. Підступили сповідники й знову заговорили до засудженого. Той сказав їм (ці слова чув сам): „Поцілуйте мене, добродію“. Панотець із церкви св. Павла не наважився, панотець із церкви св. Марсилія пройшов під лівую руку й поцілував страдника в чоло. Кати стали радитись, а Дам'єн попросив їх не лаятись і виконувати свою роботу, він не має до них претензій; просив їх молити за нього Господа й порадив панотцеві з церкви св. Павла помолитися за нього на першій відправі.

Після двох чи трьох спроб кат Самсон і кат, що виривав шипцями м'ясо, дістали з кишень ножі й відтяли засудженому ноги там, де вони відходять від тулуба; четверо коней щосили шарпнули й потягли за собою ноги, причому спершу праву, а згодом ліву; потім відтяли руки біля плечей і пахв, одне слово, четвертували; різати довелось

до самих кісток, і коні шарпнули й потягли спершу праву руку, згодом ліву.

Коли всі чотири кінцівки відтягли, підступили сповідники, щоб поговорити з Дам'єном, проте кат сказав їм, ніби той уже мертвий, хоча я бачив, що чоловік ще ворухився, а його нижня щелепа піднімалась та опускалась, немов він щось казав. Один кат трохи згодом навіть зізнався, що тоді, коли вони брали тулуб і кидали його на вогонь, засуджений був ще живий. У розкладене неподалік від ешафота вогнище спершу вкинули чотири кінцівки, виплутані з лив, що за них тягли коні, потім тулуб, а зверху прикрили дровами та оберемками хмизу й підпалили соломую, що лежала впереміш із дровами.

...Виконуючи присуд, палили, аж поки лишився самий попіл. Останній шматок, який можна було знайти серед жарин, горів аж до половини одинадцятої вечора, а то й довше. Шматки плоті і тулуб горіли майже чотири години. Офіцери, серед яких був і я, а також мій син, і загін лучників zostавалися на майдані мало не до одинадцятої вечора.

Люди заходилися казна-що вигадувати з приводу собаки, що спав другого дня на місці вогнища; його не раз проганяли, а він знову повертався. Але ж неважко зрозуміти: тварина просто виявила, що те місце набагато тепліше за довколишню землю»¹.

А ось розпорядок дня, що його через три чверті сторіччя по Дам'єновій страті уклав Леон Фоше «для Паризького будинку юних в'язнів»²:

«Ст. 17. Робочий день в'язнів розпочинається взимку о шостій годині ранку, влітку о п'ятій годині. Праця триває дев'ять годин на день незалежно від пори року. Дві години

1 Цитовано за: A. L. Zevaes, *Daniens le régicide*, 1937, p. 201-214.

2 L. Faucher, *De la réforme des prisons*, 1838, p. 274-282.

на день присвячено навчанню. Роботу й день закінчують о дев'ятій годині взимку, о восьмій улітку.

Ст. 18. Підіймання. Коли барабан заб'є вперше, в'язні мають підвестися й мовчки одягнутись, тим часом наглядач відкриває двері камер. Коли барабан заб'є вдруге, в'язні мають стояти й застеляти ліжка. Коли втретє — в'язні шикуються, щоб іти до каплиці на вранішню молитву. Барабан б'є через кожні п'ять хвилин.

Ст. 19. Молитву провадить священник, який потім читає морально-релігійну проповідь. Ця процедура має тривати не довше тридцяти хвилин.

Ст. 20. Робота. За чверть до шостої години влітку, за чверть до сьомої взимку в'язні виходять на подвір'я, де мають помити руки, вмитися й одержати першу пайку хліба. Потім вони одразу розходяться по майстернях і беруться до роботи, яка влітку має починатись о шостій годині, а взимку о сьомій.

Ст. 21. Їжа. О десятій годині в'язні припиняють роботу, щоб іти до їдальні; миють руки на своїх подвір'ях і шикуються. Після сніданку відпочинок до десятої години сорока хвилин.

Ст. 22. Школа. О десятій годині сорок хвилин, коли заб'є барабан, в'язні шикуються і окремими групами йдуть до школи. Навчання триває дві години, в'язнів по черезно вчать читати, писати, малювати й рахувати.

Ст. 23. О дванадцятій годині сорок хвилин в'язні групами виходять зі школи і йдуть на свої подвір'я для відпочинку. За п'ять хвилин перша, коли заб'є барабан, в'язні стають окремими групами залежно від того, хто в якій майстерні працює.

Ст. 24. О першій годині в'язні мають розійтись по майстернях; робота триває до четвертої години.

Ст. 25. О четвертій годині в'язні виходять з майстерень і йдуть на свої подвір'я, де миють руки й шикуються, щоб іти до їдальні.